

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Amerikai források Mindszenty bíboros követségi tartózkodására

1956. november 4. – 1971. szeptember 28.

A Mindszenty bíboros követségi tartózkodását dokumentáló amerikai források kutathatók, de a kutatás során újabb és újabb falakba lehet ütközni: a kutathatás problémája egyelőre még aktuális. Mivel az igazi kutatáshoz szükséges az eredeti dokumentumok megtekintése, ezen a helyen csak ízelítőt tudunk adni abból, ami a kutatót az amerikai levéltárban fogadja.

Eddigi felismeréseink során az amerikai források nagymértékben bővítik ismereteinket, egyrészt mert rögzítik az amerikai diplomaták álláspontjának alakulását, másrészt mert feltárják Mindszenty bíboros gondolkodásának egyes állomásait is, hiszen itt megtalálhatók levelezésének különböző példányai, így lehetségessé válik szövegük rekonstrukciója. Az általunk elsőként tanulmányozott fond a budapesti követség hat dobozban őrzött vonatkozó anyaga, ez vezetett el a washingtoni külügyminisztérium – State Department – budapesti követséggel kapcsolatot tartó hivatalának fondjához, amely a Magyar Referatúra (Hungarian Desk), az EUR/EE, az európai – kelet-európai fond része. Az Amerikai Nemzeti Levéltár 2. sz. épületében őrzött anyag helyszíni kutatása, fotózása során pedig eligazítást kaptunk a levéltárosoktól a további, a központi hivatalok fondjához (Central Foreign Policy Files, röviden: Central Files).

A Central Files-ban talákoztunk először minden iratcsomóra kiterjedő jelzetelési rendszerrel, ezt megelőzően, az alacsonyabb hierarchián szereplő, minket érintő két fond esetében ezzel nem talákoztunk. S mivel a kutatás során a haladási irány fordított volt, ezért jelzeteink megválasztása is fordított sorrendben alakult ki. A Central Files jelzetelési rendszerének ismeretében azt látjuk, hogy az EE-Files és a budapesti követségi anyag jelzetelésére kialakított rendszer nem vált fölöslegessé, sőt, bizonyos modellt is nyújtott.

A helyzetet bonyolítja, hogy a State Department előbb kialakította saját sorozatainak jelzetrendszerét, és ennek alapján adja meg a „Foreign Relations of the United States” (FRUS) sorozat köteteiben a levéltári jelzetet, majd, miután az anyag átkerült az USA Nemzeti Levéltárába, ott újabb rendszerezést kapott.¹ Ráadásul a NARA 1963 februárjától még újabb rendszert alakított ki, ezért a Central Files esetében kétféle jelzetelési móddal is meg kellett ismerkednünk.

Előbb a budapesti anyagon találkoztunk azzal a jelenséggel, hogy rögzítésre került: ki kap példányt az egyes ügyiratból. (Ebből rekonstruálható a követség mindenkori diplomáciai személyzetének összeállítása is.) A Central Files esetében előbb ugyanazán, majd, idővel, külön lapon rögzítették a számozott titkos példányok elosztását a State Departmenten belül, és ezek elemzése során eljuthatunk a többi hivatal levéltári fondjaihoz, ahol esetleg újabb felismerések várhatók. Mivel bennünket elsősorban Mindszenty bíboros személyiségének megismerése foglalkoztatott, úgy gondoltuk, hogy megelégedhetünk az eddig megtalált anyaggal, amelynek mennyisége így is hatalmas.

A három általunk vizsgált fond kutatásunk időrendjében

Budapest Mission/Legation/Embassy Files: Hat doboz ismeretes, ez az 1–6. sz. dobozok tartalma, amelynek mintegy 4/5 része volt ismeretes 2010 előtt, újabban a teljes anyag rendelkezésre áll. A jelzetek típusa: BPB0101 [1234]

A szögletes zárójelben található négyjegyű szám a digitális felvétel száma, amelyet a kamera automatikusan is meg tud adni. Az eredeti levéltári fondot nem ismerve, csak az arról készült digitális felvételeket kézhez kapva, vezettük be ezt a rendszert. A négyjegyű szám megtartása megkönnyítette a felvételek komputeres visszakeresését. Ettől eltér az 1958–1959. év anyagának jó része, amelyet a kamerát kezelő személy utólag másként nevezett el. – A 2010 februárjában fényképezett anyag mintegy 7300 felvételt tartalmaz, a jelzetek típusa itt: BPB0101[4321].

Department of State: Eastern European (EE, RG 59): 12 doboz ismeretes, ezek közül főleg a 9–12. dobozok tartalmazzák a Mindszentyre vonatkozó dokumentumokat, amelyek őrzési egységekre (ő. e.) vannak felosztva. A jelzetek típusa: EEB0901[123]

A szögletes zárójelben található háromjegyű szám a digitális felvétel száma, amelyet a kamera automatikusan is meg tud adni, mivel itt összességében mintegy 2100–2200 dokumentumot találtunk (a gyakorlatban ennél kb. egynegyeddel többet); ezek visszakeresését megkönnyítette a háromjegyű szám megtartása.

Mindkét esetben elmondhatjuk, hogy ez a jelzeteles önkényes. A jövőben készülő felvételek eltérő számozást fognak kapni, ezért tettük szögletes zárójelbe. Viszont,

ha ismeretes a digitális felvételek őrzési helye, vagy megvan a digitális másolat, akkor lényegesen megkönnyítheti a feldolgozást, amely ilyen nagy mennyiségű anyag esetében rendkívül fontos. Tehát ez elsősorban azért indokolt, hogy a feldolgozás során megkönnyítse a visszakereshetőséget, másrészt azért, hogy az ellenőrzés során látni lehessen, mely felvételeket használtunk.

Department of State: Central Foreign Policy Files (RG 59): 18 doboz ismeretes, ezek közül kiemelkednek a „SOC 12-1 HUNG” jelzetűek. A Central Files iratain található jelzet kétféle katalogizálási rendszer alapján értelmezendő: az 1963. januárig érvényben lévő katalogizálási rendszer, a Central Foreign Policy Files 864.413 típusú decimális jelzetek aljelzete: 11-656, feloldása egy dátum: november 6, 1956. A NARA honlapjáról letölthető kézikönyv alapján² a 864-ből a 8-as osztály „Internal Economic, Industrial and Social Affairs,” a 64 „Hungary”, a 413 „Religion, Church” jelzete. A jelzetben megadott dátum nem mindig azonos a dokumentum dátumával, amennyiben az része egy iratsomónak. Ilyenkor az iratsomó legfontosabb dokumentumának dátuma számított, a levéltáros aszerint számozta be. Az iratsomók nem minden lapján szerepel ez a jelzet, csak az első oldalon. Az 1963. februártól kezdődő Subject Numeric Files rendszer, a „SOC” a Society-re utal, a 12–1-es szám a „Churches, Sects”-re.³ Kiegészítve a dátummal, a jelzet teljes.

1956. november 4. – 1963. január 31.: 864.413/hónap, nap és év (pl. 11-456)

1963. február 1-jétől: SOC 12-1 HUNG

(esetleg még: hónap-nap és év),

POL HUNG-US,

POL US-HUNG,

POL US-VAT stb. típusú

jelzeteket ismertünk meg.

A jelzetek mellett fontos feltüntetni, hogy milyen típusú dokumentumról van szó. Három fő típusuk van: levél – Letter (Ltr), Airgram, telex (sürgöny – Despatch), illetve távirat – Telegram (Tel), végezetül: emlékeztető – Memorandum (Memo).

A táviratoknál fontos körülmény, hogy az amerikai külügyi szolgálat zárt rendszerében a külképviseletek a központon keresztül érintkeztek egymással, a központ rövidítve Secstate, SecState, SECSTATE, azaz: Secretary of State, feltüntetve Washington rövidítését is, amely gyakorlatilag azonos a State

Departmenttel. A minket érdeklő külképviseletek közül kiemelkedik a budapesti, a bécsi és a római amerikai nagykövetség, de időnként más nagykövetségek, külképviseletek is adhatnak magukról életjelt. Mindez azért is fontos, mert az általunk vizsgált anyag Budapest-centrikus, idáig nem vizsgáltuk meg sem a bécsi, sem a római nagykövetségek levéltári anyagát, bár a levéltárosok előzékenysége folytán egy-egy gyűjteményt tanulmányozhatunk a budapesti követség Mindszenty-fondjának hatodik dobozában.

A történet számára fontos körülmény, hogy a római amerikai nagykövetség időnként – helyzeténél fogva – kiemelkedő szerepet kap, így 1958 októberében, XII. Pius pápa halálát követően, amikor a tét az, hogy Mindszenty bíboros el szándékozik-e utazni Rómába a pápaválasztó konklávéra, illetve hogy a budapesti külügyminisztérium engedélyezi-e kiutazását. Ugyanígy 1971 tavaszán a római képviselet – helyzeténél fogva – szintén orosz-lánrészt vállalt a kiutazás előkészítésében. Mindkét esetben a vatikáni hatóságok képviselőivel tárgyaltak (a konklávé esetében a camerlengo bíboros hivatalával, 1971-ben a Vatikáni Államtitkársággal).

A táviratok esetében a dátum egy-egy napnyi eltérést tartalmazhat, a feladás és a vétel dátuma – az időeltolódás miatt, ami általában hat óra –, illetve az irattükrozési példányok dátuma el-eltérhet.

Az általunk felkutatott iratok csoportjai, mennyisége és a digitális másolatok őrzési helye:

- BP – hat doboz, kb. 5456 irat
 - digitális másolatok a Mindszenty Archívumban
- hat doboz, kb. 7300 irat
 - digitális másolatok a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában
- EE – főleg négy doboz, kb. 2100–2200 (inkább: 3000) irat
 - digitális másolatok a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában.
- CF – 18 doboz, kb. 3000–4000 irat
 - digitális másolatok a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában.

Ezen kívül a négy elnöki levéltárban talált Mindszenty-iratok.

Nem kutattuk az itt fel nem tüntetett fondokat, az említett más követségi anyagokat, a 864.413 illetve SOC 12-1 típusú jelzeteken kívül található fondokat, sőt azon belül is csak a magyar, tehát HUNG jelzetűeket, továbbá nem kutattuk az általunk kijelölt időhatárt megelőző és követő fondokat (bár egyes esetekben erre vonatkozóan is gyűjtöttünk anyagot, ezek azonban nem

törekedtek idáig teljességre). Nem kutattuk az utólag visszatitkosított – „Access restricted”, „Withdrawal notice” – típusú dokumentumokat, bár ezek fontosabb adatait feltüntettük a jövőbeli kutatás számára.

2001/2002 magasságában született meg a gondolat, hogy ennek az anyagnak a tanulmányozására szükség van, és ez az első, mintegy 5456 oldal megérkezéssel lassan kezdett körvonalakat is nyerni. 2008-ban jutottunk el odáig a feldolgozás során, hogy az első mintakötet, a kiemelkedően fontosnak tűnt 1971. év budapesti fondokumentumainak közzététele.⁴ Ekkor még az az elképzelés is fölmerült, hogy ki kellene adni az első tizennégy esztendő anyagát is. Lehet, hogy erre egyszer sor kerül,⁵ de hasznosabbnak tűnt már ekkor a bíboros leveleinek tematikus összegyűjtése. Így született meg ez az Apostoli Szentszékkal való levelezését dokumentáló trilógia, illetve az amerikai legfőbb politikai vezetésnek küldött levelek dokumentációja.⁶ Menet közben született meg a gondolat, hogy a helyszínen kell tanulmányozni az iratokat, és ez számos új felismeréssel járt.

Fennáll annak a veszélye, hogy a kutató elveszik ebben az irattömegben, a jövőben szükségessé válhat az anyag leltárszerű felsorolása, egyfajta repertórium összeállítása, hogy megkíméljen a fölösleges munkától és arra irányítsa a figyelmet, amely ténylegesen fontos lehet, hiszen a számos dokumentum intenzív tanulmányozása holisztikus szemléletben lehet konzekvens.

Levéltári dobozok (boxes)

A budapesti és a kelet-európai fondobozainak leírására lásd: Somorjai Ádám, *Sancta Sedes, III/1*, Budapest 2010. 529–532. Azóta új felvételek készültek, a táblázatos konkordanciát lásd kötetünkben: 421skk. Az általunk konzultált Central Files-dobozokra lásd: Somorjai Á., *Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m.*, 373sk.

Jelzetek

Trilógiánk nem egységes a források jelzetezésében. Megfelelő helyen törekedtünk arra, hogy összefoglaljuk a levéltári kutatás helyzetét, és mivel a levéltári kutatás párhuzamosan folyt a trilógia írásával, a jelzetezés is folyamatosan változott. Az első kötetek a Mindszenty Archívum anyagának ismeretében íródtak, a harmadik kötet első félkötete első washingtoni

utunkat követően, a második félkötet pedig további amerikai kutatóutakat követően. Ugyanakkor a jelzetek egységes egészbe illeszthetők:

Kötet szám	Tárgyév	Kötet megjelenésének éve	Felhasznált források jelzeteinek típusa
I. kötet	1971–1975	2007	MA[1234]
HEF 15	1971	2008	MA[1234]
II. kötet	1956–1963	2009	MA[1234]
III/1. kötet	1963–1966	2010	BP[1234], EE
„Presidents”	1956–1971	2011	BP[4321], EE, CF, Elnöki Könyvtárak
III/2. kötet	1967–1971	2012	BP[4321], EE, CF, Elnöki Könyvtárak

MA - korábban Mindszenty Archívum, újabban Mindszenty Alapítvány Levéltára,
a felvételek a BPB fondról készültek

BP - Budapesti amerikai követség Mindszenty fondja (1–6. doboz)

EE - State Department Kelet-Európai Ügyek Hivatala „Hungary” fondja (9–12. doboz)

CF - State Department Central Foreign Policy Files egyes dobozai

Négy elnöki könyvtár anyaga

Kezdetben a fő nehézséget az okozta, hogy a budapesti amerikai követség Mindszenty fondjának dobozaiban az egyes dokumentumok nem kaptak levéltári számot, őrzési hely alapján lehetne csak idézni. Ezt a hiányosságot azzal igyekeztünk pótolni, hogy feltüntettük kezdet óta a fényképfelvétel számát, amelyet a kamera automatikusan jelölt ki. Ebből a számból, főleg, ha ismétlődik, még nem biztos, hogy több példány van az eredetiből, mert az is lehet, hogy egy-egy oldalból valamilyen okból több felvétel készült. Általában azonban azt tapasztaltuk, hogy ha ismétlődik az oldal, akkor több eredeti is van, mégha másolatban is, az adott helyen.

A III/2. kötetben már az új felvételeket használtuk, bár itt is időnként előfordultak hiányok. A régi és az új felvételekről rendelkezésre áll egy konkordancia, így a régi és az új felvételek száma mindig rekonstruálható.

Az elnöki könyvtáraknál hasonló a helyzet, egy kivétellel: a Johnson-Könyvtárban az egyes dokumentumok (nem oldalak) ceruzával számozást kaptak, így könnyebben visszakereshetők.

A digitális felvételek számának közléséről nem mondtunk le, mert ily módon ellenőrizhető és kereshető vissza az általunk tanulmányozott doku-

mentum. Esetleges kérdések fölmerülése esetén a jövőben készítendő új felvételekkel könnyebben azonosítható és a jövőben fölmerülő kérdések – reményeink szerint – a kutatók számára könnyebben megválaszolhatók lesznek.

Itt jelezzük, hogy folyamatosan készül egy nyilvántartás a nyomtatásban megjelent dokumentumokról, azok idézettségéről.

Trilógiánk jelzeteit táblázatba foglalva hozzuk, utólag feltüntetve a később megtalált, de a megfelelő helyen, a korábbi kötetekben fel nem dolgozott dokumentumok jelzeteit is. Teljes munkát akkor fogunk végezni, ha ezeket utólag felhasználjuk és az első köteteket javított kiadásban adjuk közre. Viszont ennek jelentősége nem akkora az Apostoli Szentszékkal való kapcsolattartás vonatkozásában, mint az amerikai politikai vezetőkkel, így az elnökökkel és külügyminiszterekkel való kapcsolattartás esetében. Ugyanis, míg – értelemszerűen – az utóbbi esetben több nyoma maradt az ügyintézésnek (a State Departmenten belül a központi hivatalok – CF, a Fehér Házban a Nemzetbiztonsági Hivatal – NSF –, illetve az elnöki hivatal – Kennedy esetében POF fondjai is őriznek példányokat), az Apostoli Szentszékkal való kapcsolattartást a State Departmentben az EUR/EE szintjén végezték, ezért legtöbbször csak budapesti Mindszenty-fond (BP) és a Fehér Ház Kelet-Európai Hivatala (EE) fondja őriz példányokat, általában aláírás nélkülieket.

A jelzetek kérdése összefoglalóan

A jövőben a jelzetet kétféleképpen lehet megadni:

A történész szakirodalom gyakorlatát követve az 1963 január 31. előtti források esetében elegendő a NARA State Department, RG 59, 864.413/11-656 típusú jelzetmegadás, az 1963. február 1-jétől kezdődő periódusra pedig a RG 59, SOC 12-1 típusú jelzet megadása, kiegészítve a listát a POL típusú jelzetekkel. Példa: CFB(4209) SOC 12-1 [0413], a jövőben RG 59, SOC 12-1 lehet. A SOC 12-1 után még jön: „HUNG”, a 3222. doboz esetében a „REL”, ezért idézés esetén egyenként ellenőrzendő.

Általános érdeklődésre igényt tartó közlemények esetén a jelzetek egyszerűsíthetők. Az EE fondnál a jelzet lehet ilyen típusú: NARA State Department, RG 59, 9. doboz 1. ő. e. – A BP típusú jelzetnél lehet ilyen: RG 84, 1. doboz 3. ő. e. – A CF típusú jelzetnél maradt a fentebb jelölt jelzet.

Jegyzetek

- 1 Ez a leírás nem tart igényt arra, hogy a vonatkozó amerikai szakirodalmat – ha van – kimerítően ismerje. Célunk a használhatóság szempontjából fölvetődő praktikus információk rögzítése. Rendszerezésünk, összegzésünk is menet közben alakult ki, és az elmúlt évtizedben is az volt a tapasztalat, hogy az amerikai segédanyagok is folyamatosan bővültek, így interneten is.
- 2 RG 59 Department of State, Records Codification Manual, 1960–January 1963 (Adopted January 1, 1950; Revised January 1, 1960). L. <http://www.archives.gov/research/state-dept/rg-59-central-file.html> 1910 to Jan. 1963 - Decimal File - Records are arranged by subject according to a decimal filing scheme. Letöltés 2010. március elején.
- 3 Records Classification Handbook, Department of State, March 1, 1963. Feb. 1963 to June 1973 - Subject Numeric File - Records arranged by subject according to a subject-numeric filing scheme.
- 4 Somorjai Á., *Az amerikai Mindszenty-dokumentáció hazai kutatástörténetéhez*, in: *Heggyel az ég egybemosódik. Baráti emlékezések, esszék és tanulmányok Korzenszky Richárd 70. születésnapjára*, Tihany 2011. 592–611.
- 5 *His Eminence Files, i. m.*, Szerk. Somorjai Á., Budapest 2008. – A vállalkozás nem tarthatott igényt az anyag teljességének közlésére, arra sem, hogy alapos korrektori szemmel valaki még átnézzze azt kiadást megelőzően. Ez ugyanis a friss fölfedezés első élményében született meg. Ennek jelentőségére lásd: Somorjai Á.–Zinner T., *Washingtonból jelentjük, i. m.*
- 6 Az 1971. év újrakiadásakor az egyes pontatlanságok javításán túl szükség lehet még az EE- és a CF-fond, továbbá a Nixon-Könyvtár propriumainak közlésére.
- 7 Somorjai Á.–Zinner T., *Szeizmográf a Szabadság téren, i. m.* – Az angol szövegeket is tartalmazó kiadás, három elnöki könyvtár anyagával bővítve: *Mindszenty bíboros követ-ségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971, i. m.*